

УДК 34 316.75 34.01

ГЕНЕЗА ОСМИСЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ В СУЧАСНІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Олександр ВОЙТАНОВИЧ,
аспірант кафедри історії та теорії держави і права
Запорізького національного університету

SUMMARY

The article examines the genesis understanding of legal ideology in modern science. Overview and systematized scientific approach to the study of legal ideology vitchyzyanyh and foreign scientists. The focus is on the formation of new directions and approaches to the study of legal ideology within legal theory, history and doctrines of state law, philosophy of law, legal sciences industry. Substantiates the thesis that isolate areas of study are not exhaustive, but in today's political and legal development of special attention needs to study the impact of globalization on the formation and development of legal ideology in Ukraine.

Key words: ideology, legal ideology, human rights, globalization.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується генеза осмислення правової ідеології в сучасній науці. Узагальнено й систематизовано наукові підходи до дослідження правової ідеології вітчизняних і зарубіжних учених. Основна увага приділяється формуванню новітніх напрямів і підходів до дослідження правової ідеології в межах теорії права й галузевих юридичних наук. Обґрунтовується теза, що виокремлені напрями дослідження не є вичерпними, а в умовах сучасного політико-правового розвитку країн на особливу увагу заслуговує дослідження впливу глобалізації на формування та розвиток правової ідеології в Україні.

Ключові слова: ідеологія, правова ідеологія, права людини, глобалізація.

Постановка проблеми. Сучасний досвід глобально-політичного й правового розвитку переконливо свідчить про істотне зростання ідеології загалом і правової ідеології зокрема у взаємовідносинах між країнами, державами, правовими системами. Ускладнення відносин між державами, правовими системами, які належать до різних типів правових систем, спричинено з-поміж іншого відмінними ідеологічними стратегіями політико-правового розвитку в умовах глобалізації, прагненням за будь-яку ціну зберегти наявні політичні режими, власну ідентичність і самобутність, створити певні бар'єри для проникнення глобальних ліберальних цінностей, міжнародних правових стандартів.

Актуальність теми. Попри зростання уваги науковців до дослідження правової ідеології, проблема систематизації й виокремлення новітніх напрямів і аспектів дослідження правової ідеології залишається не вирішеною. За таких умов дослідження національної правової ідеології, її осмислення в юридичній науці є вкрай важливою практичною і теоретичною проблемою. Вирішення зазначеного дослідницького завдання уможливило надалі ґрунтовний аналіз сутності, особливостей, виявів національної правової ідеології в умовах глобалізації, визначення проблем і перспектив формування правової ідеології в Україні.

Метою статті є дослідження стану розробки та рефлексії національної правової ідеології в сучасній юридичній науці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукових джерел свідчить, що дослідження феномена правової ідеології у вітчизняній юридичній науці ґрунтується на наукових доробках філософів, політологів, соціологів, які першими звернулися до дослідження ідеології й накопичили певний науковий доробок у її осмисленні. Як відомо, перший інтерес до феномена ідеології з'являється в XIV ст., зі спроб відмежування від релігійного світогляду й раціонального осмислення суспільства, держави, права. У працях Ж. Бодена, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо було сформовано основні принципи політичної ідеології, пов'язано

з реалізацією права держави на суверенітет, незалежність. Поштовхом до актуалізації проблем ідеології та її наукового аналізу стали об'єктивний процес розвитку капіталізму, який супроводжувався загостренням внутрішньодержавних і міждержавних соціально-політичних відносин, необхідність ідейного обґрунтування претензій на владу й політичне лідерство кожної з конфліктуючих сторін. Уже з початку XIX ст. дослідження проблем ідеології знайшло відображення в працях Д. де Трасі, М. Вебера, К. Мангейма, Д. Белла та інших. Ідеологія як соціальне явище стала предметом дослідження Ф. Ніцше, а згодом широко розвивалася такими вченими, як Р. Арон, Т. Парсонс, К. Ленк, У. Матц. Важливий внесок в осмислення ідеології зробив М. Вебер («Політичні твори» 1921 р.), який зараховував ідеологію, як й інші світоглядні та релігійні утворення, до сфери віри, заперечуючи цим навіть постановку питання про її науковість [1].

У розумінні ідеології на увагу заслуговують погляди вчених неомарксистської школи на початку XX ст., насамперед А. Грамші (теорія ідеологічної гегемонії) та Л.-П. Альтюсер (теорія ідеологічних апаратів держави), які розкрили місце й роль ідеології в державотворчих процесах, окреслили в загальних рисах механізми трансляції ідеології відповідно до специфіки соціальних груп, на які вона спрямовується.

У середині XX ст. проблема ідеології зосереджується в площині економічного та політичного протистояння різних суспільно-політичних світових систем, а протистояння між різними державами на ідеологічній платформі набуває особливої гостроти. У зазначений період актуалізуються й інші напрями осмислення, зокрема ідеології етнічного націоналізму, у тому числі й українського (Д. Донцов, В. Лисняк-Рудницький); ідеології інформаційних, «постіндустріальних суспільств», суспільств «третьої хвилі» (А. Гольцом, А. Турен, Р. Гароді, Д. Белл, З. Бжезінський).

60-ті рр. XX ст. ознаменувалися новою хвилею інтересу до вивчення ідеології, певною мірою спричиненою по-

ширенням тверджень про «кінець ідеології». Наслідком цього стало те, що, за висловлюванням М. Фрідена, «ми спостерігаємо аж ніяк не кінець ідеології, а дійсний вибух інтересу до неї й одночасно помітні зміни в інтерпретації цього поняття» [2, с. 45]. У цей час виходить друком збірник «Ідеологія й невдоволення» (1964р.) за редакцією Д. Аптера, до якого ввійшли стаття К. Гірца «Ідеологія як культурна система», статті П. Конверса про характер систем переконань еліт і масових груп. Майже одночасно виходять праці Р. Лейна, у яких досліджується ідеологія на рівні масових переконань. Зазначені та інші наукові праці з проблем ідеології спричиняють переміщення наукового інтересу з причин і наслідків ідеології в площину механізмів її функціонування.

У 60–80-х рр. ХХ ст. осмислення ідеології (насамперед у Великобританії та Латинській Америці) здійснювалося в контексті суб'єктивності й ідентичності (Е. Балібар, М. Пеше, Ж. Рансьє, Н. Пулансас, П. Херст, Г. Терборн, Т. Іглтон, Ф. Джеймсон, С. Жижек, Дж. Батлер, М. Баррет та ін.).

У радянській науковій думці з другої половини ХХ ст. проблеми ідеології досліджувалися такими вченими, як А. Уледов Н.Б. Біккенін, Т. Стойчев, В. Іванов, В. Ядов, В. Тугаринов. У працях зазначених учених природа й функції ідеології тлумачаться в межах історико-матеріалістичної парадигми, ідеологія розглядається як своєрідний функціональний еквівалент релігії або ж деякої тотальної у своїй саморепрезентації нерелігійної моралі чи то універсалістської соціальної етики (фактично, партикулярної). Варто зазначити, що сучасні дослідження правової ідеології значною мірою ґрунтуються на наукових здобутках учених радянського періоду, які досліджували окремі аспекти правової ідеології в контексті правової свідомості, правової культури, правового менталітету, таких як К. Абульханова-Славська, П. Баранов, Н. Вопленко, І. Ільїн, М. Козюбра, Д. Керімов, О. Мігушенко А. Ратінов, В. Сальников, В. Туманова, І. Фарбер та ін.

Отже, у 60–80-х рр. ХХ ст. в дослідженні ідеології простежується міждисциплінарні емпірично зорієнтовані напрями, зокрема такі як французька школа аналізу дискурсу, неограмшанський політичний аналіз, британська школа «досліджень культури» на чолі з С. Холл.

У 90-х рр. ХХ ст. погляди й підходи щодо ідеології розширюються й поглиблюються. Так, за Т. Парсонсом, ідеологія виступає як система цінностей цього суспільства, функціональний елемент політичної системи, котрий визначає основні напрями розвитку цього суспільства, підтримує наявний порядок [3]. Р. Арон, Е. Шііз та У. Матц узявають ідеологію не просто як регулятор суспільних відносин, а і як релігійно вмотивовану систему – ерзацрелігію, здатну конструювати картину світу, що складається в просторі екзистенційної кризи. Згідно з У. Матцом, ідеологія наділяє сенсом дію в межах екзистенції як релігійна сакральна-політична доктрина [4, с. 141–142]. У ролі ідеології Ю. Габермаса виступають наука й техніка [5]. У контексті постструктуралістського аналізу С. Жижека ідеологія являє собою механізм структуривання, організації та наділення сенсом соціальної реальності [6, с. 173–174]. Ідеологія розумілася як система політичних, правових, етичних, релігійних, природних і філософських поглядів, ідей, цінностей, у яких усвідомлюється, оцінюється й утілюється ставлення людей до дійсності, один до одного, містяться цілі (програми) втілення чи реформування соціальної діяльності.

У ХХ ст. дослідження ідеології продовжується й активізуються, оскільки перехідний, переломний період розвитку суспільства актуалізує пошук нових ідеологічних імперативів, цінностей, ідеалів подальшого суспільного розвитку. Так, для Д. Белла ідеологія орієнтована на

конкретні дії, що спираються на систему вірувань [7, р. 40–42].

На увагу заслуговують і погляди відомого мислителя М. Фуко. Даючи відповідь на питання щодо того, що потрібно розуміти під державним управлінням, суспільним благом, мислитель зазначає: «Суспільне благо – це, по суті, підпорядкування закону, закону суверена на землі й закону абсолютного суверена, Бога. Але в будь-якому випадку якщо метою суверена є загальне благо, то загальне благо-денство є ні чим іншим як абсолютним підпорядкуванням» [8, с. 9–10].

Серед зарубіжних учених, які досліджують проблеми ідеології, доцільно відзначити Р. Арона, А. Арато, З. Баумана, Д. Белла, К. Поппера, Т. Іглтона, І. Хорвіца, Н. Бірнбаума, Г. Мюрдаля, Ж.-Л. Бержея, Д. Ллойда, Дж. Коена, А. Гарапона, а також П. Рікера, М.Е. Брандеса, М. Фрідена та ін.

У ХХІ ст. осмислення проблеми ідеології, її виявів, особливостей, спрямування й зіткнення набуває своєї актуальності й на пострадянському просторі. У контексті зазначеного варто згадати роботу В.П. Макаренко «Главные идеологии современности» (2000р.) [9], у якій на основі використання новітніх концепцій зарубіжних учених досліджуються основні ідеології сучасності, а саме: лібералізм, консерватизм, марксизм, соціалізм, фемінізм, екологізм, комунітаризм, націоналізм і анархізм. Критично оцінюючи переваги й недоліки зазначених ідеологій, автор підсумовує, що «будь-яка ідеологія має сенс лише в тому випадку, якщо штовхає кожного індивіда встановити свій порядок у всіх наявних і мислимих правилах, канонах, каталогах» [9, с. 457].

Аналіз наукових джерел пострадянського простору свідчить, що значна частина підходів до вивчення ідеології зосереджується в площині політичної (Т. Алексєєва, Ф. Кирилюк) й державної ідеології (А. Яковлев, В. Сабадуха, А. Буховець, Н. Ткачова, Ю. Дмитрієнко, Д. Циганкова).

Водночас у перші десятиліття ХХІ ст. в осмисленні ідеології з'являються нові напрями й підходи, зокрема такі як ідеологія інформаційного суспільства (І. Алексєєва), у контексті трансформаційних процесів в Україні (О. Скрипнюк, І. Кресіна, А. Матвієнко, Н. Оніщенко, Є. Перегуда, С. Балан, О. Стойко, І. Попова), ідеологія перехідних суспільств (І. Панчук), ідеологія глобальних трансформацій (Ф. Войтоловський, В. Коваленко), формування спільного європейського ідеологічного простору (О. Клименко), стало розвинути (М. Хвесик, І. Бистряков, Л. Левковська, В. Пилипів).

Позитивним науковим зрушенням початку ХХІ ст. без перебільшень можна вважати звернення науковців до дослідження феномена правової ідеології. Фундаментальний внесок у дослідження теоретико-правових засад правової ідеології в Україні наприкінці ХХ ст. зробили відомі українські вчені, насамперед такі як М. Козюбра, В. Копейчиков, О. Петришин, П. Рабінович, О. Скрипнюк, О. Скакун та ін.

Аналіз наукових джерел свідчить, що термінопоняття «правова ідеологія» порівняно з поняттями «ідеологія» «політична ідеологія», «державна ідеологія», «національна ідеологія» в науковому обігу з'явилося значно пізніше, наприкінці ХХ ст., насамперед у соціально-філософських дослідженнях В. Кременя, М. Михальченка, І. Попової та ін. Водночас слухним є твердження Т. Андрусак, який зазначає: «... можна з певністю стверджувати про необхідність визнання пріоритетності правової ідеології стосовно інших видів ідеології, її ключового значення в сучасному державно-правовому розвитку суспільства» [10, с. 3–4].

Тлумачення правової ідеології у вітчизняній юридичній науці ґрунтується на загальних світоглядних і

методологічних соціально-філософських і соціологічних засадах, у межах яких накопичено певні здобутки в осмисленні ідеології як родового поняття. У найбільш узагальненому вигляді правова ідеологія тлумачиться, по-перше, як теоретико-філософське осмислення права як цілісного інструмента регулювання сфер суспільних відносин; по-друге, як сукупність ідей, поглядів, уявлень, принципів, що в концентрованому вигляді відбивають і оцінюють правову дійсність.

У контексті процесів демократизації в Україні визначення ролі правової ідеології в процесі правового регулювання суспільних відносин досліджує правову ідеологію В. Толстенко [11]. Учений визначає правову ідеологію як важливий елемент у структурі правової свідомості, що становить цілісну систематизовану сукупність правових ідей, принципів, цінностей, ідеалів, теорій, концепцій, які формуються в суспільстві самостійно або завдяки цілеспрямованій державній діяльності, відображають наявний стан правовідносин, визначають основи суспільного прийняття правопорядку, установлюють основні цілі розвитку правової системи й системи законодавства держави [12, с. 4].

Підтримуючи позицію вченого щодо значущості правової ідеології в структурі правосвідомості, вважаємо, що роль і функції правової ідеології не обмежуються сферою правосвідомості, а є ширшими.

Важливим кроком у дослідженні правової ідеології в сучасній Україні стало монографічне дослідження М. Недюхи «Правова ідеологія: основні теоретико-методологічні підходи» (2012 р.) [13], у якому обґрунтовується сутність правової ідеології як політико-правового феномена, її різновиди, потенціал, змістові та функціональні зв'язки насамперед із правосвідомістю, станом законності й правопорядку. Значну увагу вчений приділив визначенню ролі та значення правової ідеології в правовій політиці, законотворчій і законодавчій діяльності.

На думку М. Недюхи, правова ідеологія є «сукупністю концептуально обґрунтованих ідей, принципів і положень, правових цінностей, стимулів і мотивів, що сприяють зміцненню правомірних засад функціонування держави й суспільства, позиціонування країни в європейському та світовому просторі» [13, с. 344].

На увагу заслуговують і наукові здобутки А. Луцького, дисертаційне дослідження якого присвячене теорії й практиці правової ідеології в українському державотворенні [14]. Учений слушно наголошує на визначальному місці правової ідеології в Україні, указує на «значущий її потенціал для розвитку й формування громадянського суспільства, правосвідомості та зміни правової реальності не лише сьогодні, а й майбутнього». Підсумовуючи свої міркування, А. Луцький зазначає, що «у сучасній Україні перевага віддається ліберальній правовій доктрині з елементами консерватизму та соціалізму, інші ідеологічні течії (анархізм, націоналізм, фемінізм, екологізм, глобалізм та антиглобалізм, релігійний фундаменталізм) представлені незначною мірою. ... Одним зі здобутків українського державотворення слід вважати відмову від монопольно-державних ідеологічних стереотипів та наявність можливостей для волевиявлення широких верств населення. Сучасна правова ідеологія становить собою поєднання синусоїдних обертів лібералізму та соціальної демократії. ... Серед відносно нових ідеологічних течій найбільш помітними є неоконсерватизм (поєднання консервативного державного контролю з широким соціальним забезпеченням населення) та плюралізм (делегованість влади різноманітним соціальним інституціям, зниження цензури тощо)» [14, с. 30]. Учений доходить висновку, що «українське сьогодні характеризується розвитком соціального за-

безпечення населення, формуванням суверенного державного ладу на основі об'єднання «державоцентричної» та «людиноцентричної» моделі» [14, с. 31].

Підтримуючи загалом пропоновану вченим ідеологію захисту особистості, вважаємо, що в умовах глобалізації національна ідеологія загалом, правова насамперед, мають ураховувати стратегію й ідеологію сучасного глобального розвитку, ідеологію глобалізму, зіткнення й протистояння різних ідеологічних імперативів, об'єктивні та суб'єктивні складові процесу глобалізації, виклики й загрози, спричинені цим суперечливим процесом.

У контексті зазначеного слухними є міркування Л. Удовики, яка наголошує: «... в умовах глобалізації оптимальною є така правова ідеологія, яка ґрунтується на ціннісних орієнтирах, якими є домінування принципу верховенства права, гарантії і захист прав людини, ефективне законодавство та інші, які у взаємодії та взаємозумовленості сприятимуть формуванню цілісної, динамічної, національної правової системи, досягненню структурно-функціональної єдності її елементів; правовими засобами забезпечать модернізацію правової системи й держави; захист національних інтересів; гарантуватимуть оптимальне функціонування правової держави і громадянського суспільства; сформують адекватні й дієві правові засоби забезпечення від викликів, ризиків і небезпек, зумовлених глобалізацією; сприятимуть зміцненню міжнародного авторитету, позиціонуватимуть Україну як цивілізовану європейську державу в глобальному правовому просторі» [15, с. 29; 16].

Пропоновані складові національної правової ідеології більш повно й точно відображають той факт, що в умовах глобалізації істотно посилюється взаємодія та взаємозалежність відмінних національних правових систем, особливості взаємодії з міжнародною й міждержавними правовими системами. Водночас варто наголосити, що світові та вітчизняні реалії політико-правового розвитку вносять істотні корективи в змістову складову національної правової ідеології, вихід на перший план необхідності збереження, відновлення національної цілісності й суверенітету України. Саме тому сутнісна складова національної правової ідеології іманентно пов'язана не лише з внутрішніми чинниками, а й зовнішніми чинниками політико-правового розвитку, має відносно динамічний характер.

У контексті зазначеного особливу цінність мають наукові доробки вчених, які досліджують проблеми формування національної правової ідеології в умовах глобалізації, таких як О. Білорус, Л. Лук'яненко, Л. Удовика, Ю. Волошин, а також російських науковців, зокрема М. Марченко, В. Сорокіна.

На сучасному етапі активізація досліджень правової ідеології простежується не лише в Україні, а й на пострадянському просторі в різних аспектах, а саме: як елемент правової системи (О. Бєседін), у її зв'язку з мовою закону (В. Сальников, С. Степашин, Н. Хаїбуліна), з державною ідеологією (А. Яковлев), взаємодії права й ідеології (Ю. Власова), в умовах правової держави (А. Байков), реалізації взаємозв'язку правової й політичної свідомості в здійсненні ідеологічної функції держави (А. Клименко). Окремі аспекти правової ідеології досліджуються такими вченими, як В. Чиркін, Т. Харієва, Ю. Тихомиров, С. Кашкін, В. Куріцин, В. Малахов, А. Овчинников, А. Подберезкін, В. Сальников, С. Степашин, А. Хаїбулін, Л. Ентін та ін.

Підтвердженням актуалізації проблем правової ідеології в сучасних умовах слугує й те, що активізувалися дослідження проблем правової ідеології в галузевих юридичних науках. Аналізуючи й систематизуючи наукові до-

робки учених, які досліджують правову ідеологію, варто зазначити, що осмислення правової ідеології в Україні відбувається в різних напрямках і аспектах, а саме:

1. Філософсько-правове осмислення правової ідеології (М. Мірошніченко) та у зв'язку з національною ідеологією (І. Кресіна, С. Рабінович, В. Ліпкан). Так, С. Рабінович, розмірковуючи над тим, які цінності й ідеали можуть бути закладені до основ загальнонаціональної ідеології, наголошує, що до них могли б бути зараховані, зокрема, цінності незалежної Української держави як однієї з найвищих соціальних цінностей і спільного блага всіх її громадян; патріотизму, любові до рідної землі; розуміння спільності історичної долі громадян різних національностей, соціальних верств, світоглядів і віросповідань, які утворюють українську націю як політичне ціле; соціальної справедливості, миру, громадянської злагоди й толерантності. Переліченим, ясна річ, не обмежується перелік консолідуючих ціннісних основ Конституції [17].

2. Історія правової ідеології в Україні (А. Луцький, І. Музика, Л. Худоляр, С. Гладкий, О. Здіорук). Так, А. Луцький, осмислюючи розвиток правової ідеології в політико-правовій теорії в XVI–XX ст., розмежує позитивістську й природно-правову концепції правової ідеології. Учений доводить, що «класичний позитивізм трактує ефективність здійснення правової ідеології в контексті загальної задоволеності держави і громадян станом суспільних правовідносин, неопозитивізм додає до цього оцінку чуттєвого правового досвіду, постпозитивізм приділяє підвищену увагу як стану речей, так і перспективам розвитку права та скеровує сучасне відносно можливостей прогресу. Але загалом представники всіх розгалужень позитивізму недостатньо враховують суспільну динаміку та у своїх висновках відстають від реальності сьогодення. У межах природничо-правової моделі правова ідеологія представлена переважно лобюванням прав та свобод широких верств населення, одночасно закріплюючи монополію влади на право та відсторонюючи від неї громадянина як активного члена суспільства. Внаслідок цього правові реалії задовольняють наших співгромадян меншою мірою, ніж європейців – правовідносини в їх країнах. Автор пропонує вважати таку модель матеріально-сутнісною складовою правової ідеології» [14, с. 29].

Розмежування позитивістської і природно-правової концепції правової ідеології, здійснена А. Луцьким, має наукову й практичну цінність, оскільки, по-перше, відповідає сучасним тенденціям розвитку загальнотеоретичної юридичної науки, зокрема її фундаменталізації, гуманізації; по-друге, відкриває нові перспективи у формуванні й реалізації вітчизняної правової ідеології, спрямованої в європейському напрямі. На увагу заслуговує й застосування автором новітніх наукових підходів і розмежування екзистенціалістського й феноменологічного підходів у дослідженні правової ідеології.

3. Правова ідеологія в контексті прав людини (Н. Оніщенко, О. Зайчук, П. Рабінович, М. Недюха, А. Олійник, О. Коцюба, О. Лвавінченко, Н. Шукліна). Поширеною серед науковців є думка, що саме права людини формують осердя правової ідеології. Так, учені наголошують, що «права людини можуть розглядатись як своєрідна «клітинка» побудови правової ідеології (конституційної ідеології) як соціально-правового феномена, який, відображаючи світоглядні, морально-етичні та правові настанови суспільства, менталітет народу, його звичаї і традиції, постає відправною ланкою, засобом і ресурсом забезпечення безпечного політико-правового простору країни в його підпорядкуванні завданням формування правової держави і громадянського суспільства» [13, с. 22–23].

4. Теоретико-правові дослідження ідеологічної функції права (С. Дроботов), у контексті взаємозв'язку з правовою

свідомістю (Д. Єрмоленко, В. Толстенко, А. Ткачук), правовою психологією (Т. Мартинюк), правовою політикою (О. Минькович-Слободяник), як засада правотворчості й законотворчості (О. Богачова, О. Зайчук, О. Копиленко, В. Литвин, В. Ковальський), складова механізму правового регулювання (О. Ситник, В. Толстенко).

Найбільш поширеним є тлумачення правової ідеології в контексті правосвідомості. Так, В. Толстенко зауважує, що вона, будучи важливим елементом структури правової свідомості, «являє собою систематизовану сукупність правових ідей, принципів, цінностей, ідеалів, теорій, концепцій, які формуються в суспільстві (самостійно або завдяки цілеспрямованій державній діяльності)», відображає «існуючий стан правовідносин», визначає «основи суспільного сприйняття правопорядку», установлене «основні цілі розвитку правової системи й системи законодавства держави» [12, с. 12].

Такі підходи до правової ідеології відображають найбільш очевидний зв'язок правової ідеології та не вичерпують багатогранності такого складного й суперечливого феномена. Перспективними у цьому стосунку є підходи, згідно з якими правова ідеологія відображає певний соціальний консенсус, компроміс у суспільстві, «який досягається на засадах усталеного, ціннісного бачення ролі права у державі та громадянському суспільстві, а також у визначенні основних цілей, методів та механізмів правового регулювання» [18, с. 265]. Відповідно до вищевказаної дефініції, правова ідеологія постає відносно самостійним політико-правовим феноменом, функціональним призначенням якого є визначення ролі права як засобу унормування життєдіяльності держави, суспільства, громадян країни в їх підпорядкуванні цілям процесу соціальних змін.

5. Правова (конституційна) ідеологія як складова державно-правового розвитку й конституційного ладу (А. Шевченко, О. Рудакевич, О. Скипник, Б. Свірський, Ю. Мірошніченко, В. Кампо, П. Мартинюк, М. Онішук, М. Ставнійчук, В. Федоренко, О. Прієшкіна). Так, на думку М. Недюхи, «правова (конституційна) ідеологія може бути визначена як сукупність правових ідей, теорій, поглядів і норм, які в концептуальному вимірі відображають, оцінюють та цілеорієнтують процес соціальних змін як безпечного політико-правового середовища буття людини, становлення правової держави і громадянського суспільства» [13, с. 23].

Водночас у вітчизняному конституційному праві дискусійним лишається питання щодо співвідношення понять «правова ідеологія» та «конституційна ідеологія». У низці випадків вони ототожнюються (П. Стецюк) [19, с. 171–180]; в інших їх поєднує система «ідеалів та ідей» (С. Авак'ян) [20, с. 304–305], цінностей (Ю. Тихоміров) [21], нормотворчість і нормозастосування (В. Шаповал) [22, с. 289].

6. Засада місцевого самоврядування (М. Гришук). Пошук основ об'єднувальної ідеології, ідей, здатної об'єднати територіальні громади з урахуванням їх своєрідностей, є вкрай важливою та нагальною проблемою для сучасної України. М. Гришук наголошує: «У територіальних громадах потрібно робити все для усвідомлення загальнонаціональної ідеї і на цій основі формувати спільну цілісність із різних суспільних та соціальних груп з врахуванням спільних цінностей, за допомогою яких може бути забезпечений суспільний діалог націлений на визначення загальноприйнятого устрою і сенсу розвитку. Тут має відіграти свою роль система ключових цінностей, таких як: спільна вітчизна, соціальна справедливість, гідність людини і держави. Важливим моментом при цьому є створення ненасильницьких форм комунікації між ідеологіями окремих соціальних верств, за яких узгоджені рішення досягаються демокра-

тичним шляхом. Це стане можливим лише тоді, коли буде усвідомлено кожним членом територіальної громади, діяльність якого буде свідомою, і з'ясовано, в ім'я чого і кого вона здійснюється» [23].

7. В адміністративному праві й державному управлінні (В. Авер'янов, В. Цветков, М. Коваль, Ю. Шаров). Не лише в межах філософії права, теорії права, а й у галузях публічного права сучасними вченими визнається необхідність формування нової правової ідеології, зорієнтованої на людину як вищу соціальну цінність. Так, відомий український учений В. Авер'янов наголошує: «Вирішальний спосіб забезпечити демократичну спрямованість публічної влади – покласти в основу діяльності держави і місцевого самоврядування обов'язок неухильно дотримуватись пріоритету прав і свобод людини та громадянина і встановити невідворотну відповідальність владних органів і посадових осіб за невиконання цього обов'язку. Задля цього на противагу домінуючій у колишньому тоталітарному суспільстві «державоцентристській» ідеології – владарювання держави над людиною – необхідно запровадити протилежну, «людноцентристську» ідеологію – служіння держави інтересам людини» [25].

8. У трудовому праві (О. Процевський, В. Щербина, Т. Занфірова). Фахівці в галузі трудового права акцентують увагу на «ігноруванні правової ідеології держави, сформульованої і закріпленої у Конституції України, зокрема у статтях 3, 5, 8, 21–24, 36, 43» [26, с. 220], необхідності відповідності Трудового кодексу загальнолюдським цінностям [26, с. 213]. Як слушно зазначає О. Процевський: «Зміст правових норм, що мають регулювати процес застосування людиною своєї здатності до праці як однієї з її істотних якостей в інтересах всього суспільства, об'єктивно мусить віддзеркалювати ідеали гуманізму, свободи, справедливості, рівності, тобто ідеї сучасної правової ідеології держави» [26, с. 213].

Розширення та поглиблення дослідження сутнісних складових і виявів правової ідеології в окремих галузях вітчизняного права й законодавства віддзеркалює її інтегративний характер, істотну значущість і значний потенціал в оптимізації правового регулювання суспільних відносин в Україні в умовах глобалізації та євроінтеграції.

Окреслені напрями й аспекти дослідження правової ідеології не є вичерпними, вони постійно розширюються та поглиблюються. Загальні проблеми правової ідеології на сучасному етапі активно обговорюються на наукових конференціях різних рівнів, на сторінках періодичних юридичних видань. Зазначене свідчить про істотне зростання уваги вчених до вивчення правової ідеології, утвердження положення про важливу роль у суспільстві й державі.

Висновки. Дослідивши генезу осмислення феномену ідеології в зарубіжній і вітчизняній соціально-філософській, політологічній і соціологічній науці можна зробити такі висновки, які мають істотне значення в дослідженні правової ідеології. Перші спроби наукового осмислення ідеології відбуваються на перетині таких наук, як політологія, соціологія, соціальна філософія, культурологія. Дослідження ідеології здійснюється під різними кутами та в різних аспектах. Оскільки правова ідеологія є різновидом суспільної ідеології, має спільні з нею риси, у розумінні сутності й змісту правової ідеології важливу роль відіграють здобутки філософів, політологів, соціологів.

У теоретико-правовій науці можна виділити кілька напрямів у вивченні правової ідеології сучасними вченими: аналіз правової ідеології в контексті правової свідомості й правової культури; вивчення загальної теорії правової ідеології (змісту, структури, функцій); аналіз правової ідеології як елемента правової системи;

як підгрунтя процесів правотворчості й законотворчості; трансформацій правової ідеології в умовах соціальних змін (глобалізаційних, інтеграційних); у контексті зв'язку з процесами державотворення й державною ідеологією.

У сучасних умовах активізувалися дослідження проблем правової ідеології в галузевих юридичних науках, а саме: правова (конституційна) ідеологія як складова державно-правового розвитку й конституційного ладу, засада місцевого самоврядування, у контексті цивільного права, в адміністративному праві й державному управлінні, у трудовому праві.

Ураховуючи складний і суперечливий характер сучасного правового розвитку, на особливу увагу заслуговує дослідження впливу глобалізації на формування й розвиток правової ідеології в Україні, її співвідношення з ідеологією глобалізму.

Список використаної літератури:

1. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер. – К. : Основи, 1998. – 534 с.
2. Фриден М. Мыслить политически и мыслить идеологически / М. Фриден // Полит. наука. – 2013. – № 4. – С. 45–50.
3. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – 270 с.
4. Матц У. Идеологии как детерминанта политики в эпоху модерна / У. Матц // Полис (Политические исследования). – 1992. – № 1-2. – С. 130–142.
5. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы: На пути к либеральной евгенике? / Ю. Хабермас ; пер. с нем. М.Л. Хорькова. – М. : Весь Мир, 2002. – 144 с.
6. Жижек С. Власть и цинизм / С. Жижек // Кабинет: Картины мира / пер. с англ. В.А. Мазина. – СПб. : Инапресс, 1998. – С. 162–174.
7. Bell D. The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties / D. Bell. – Harvard : Harvard University Press, 2000. – 540 p.
8. Фуко М. Правительственность (идея государственного интереса и её генезис) / М. Фуко ; пер. И. Окунева // Логос. – 2003. – № 4/5. – С. 4–22.
9. Макаренко В.П. Главные идеологии современности / В.П. Макаренко. – Ростов н/Д : Феникс, 2000. – 480 с.
10. Андрусак Т. Правова ідеологія: поняття та суть / Т. Андрусак // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ регіональної наук.-практ. конф., 13–14 лютого 2003 р. – Львів : Юрид. ф-т Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2003. – С. 3–4.
11. Толстенко В.Л. Правова ідеологія і демократизація сучасної України: теоретико-правові аспекти : [монографія] / В.Л. Толстенко. – К. : Логос, 2012. – 283 с.
12. Толстенко В.Л. Правова ідеологія у розвиткові сучасної Української держави і суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.Л. Толстенко ; Відкр. міжнар. ун-т розв. людини «Україна». – К., 2012. – 18 с.
13. Недюха М.П. Правова ідеологія українського суспільства : [монографія] / М.П. Недюха. – К. : МП Леся, 2012. – 400 с.
14. Луцький А.І. Правова ідеологія в українському державотворенні: теорія і практика : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / А.І. Луцький. – К., 2015. – 40 с.
15. Удовика Л.Г. Теоретико-правові засади трансформацій правової системи України в умовах глобалізації: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Л.Г. Удовика. – К., 2014. – 40 с.
16. Удовика Л.Г. Правова ідеологія України: проблеми й перспективи формування в умовах глобалізації / Л.Г. Удовика //

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2013. – Випуск 21. – Ч. II. – Т. 1. – С. 107–112.

17. Рабінович С. Ідеологічний чинник консолідації політичної нації в Україні / С. Рабінович // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2014. – Випуск 59. – С. 17–178. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/period/article/18561/%D1>.

18. Теория государства и права : [учебник] / отв. ред. В.В. Лазарев. – М. : Юристъ, 2001. – 419 с.

19. Стецюк П. Продефініцію категорії «конституціоналізм» / П. Стецюк // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2004. – Вип. 39. – С. 171–180.

20. Конституционное право. Энциклопедический словарь / отв. ред. С.А. Авакьян. – М. : Норма, 2000. – С. 304–305.

21. Тихомиров Ю.А. Конституция в правовой системе: взаимодействие и противоречие / Ю.А. Тихомиров // Конституция как фактор социальных изменений : сб. докладов. – М. : Центр конституционных исследований Московского общественного фонда, 1999. – С. 88–97.

22. Шаповал В.М. Конституціоналізм / В.М. Шаповал // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 3. – 2001. – С. 289.

23. Гришук М.В. Вдосконалення ідеологічних і політичних основ місцевого самоврядування – шлях до громадянського суспільства / М.В. Гришук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 2 (4). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11hmvdhs.pdf>.

24. Рабінович П. Природно-правова ідеологія у Цивільному кодексі України / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 2. – С. 27–40.

25. Авер'янов В.Б. Людиноцентристська ідеологія як основа реформування українського адміністративного права в умовах інтеграційного процесу / В.Б. Авер'янов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Dtr_pravo/2010_2/files/LA210_20.pd.

26. Процевський О. Якою має бути правова ідеологія Трудового кодексу України XXI століття? / О. Процевський // Право України. – 2016. – № 3. – С. 213–221.